

SŁOWO WSTĘPNE

Pamięć o naszych nauczycielach i starszych kolegach, którzy mieli wpływ na nasz sposób myślenia o języku i którzy przez lata kształtowali nasze postawy metodologiczne w badaniach językoznawczych, jest częścią naszej zbiorowej świadomości i stanowi trwałą wartość również dla przyszłych pokoleń badaczy.

W ciągu ostatnich kilku lat, z inicjatywy Pracowni Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej Instytutu Polonistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego i Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, kilkanaście zebrań naukowych poświęconych zostało działalności i dokonaniom wielu nieżyjących językoznawców polskich, naszych nauczycieli, urodzonych przede wszystkim w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. W pierwszym tomie „Znaki pamięci. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku” (Warszawa 2014) opublikowaliśmy 17 artykułów. Przypominają one sylwetki i osiągnięcia Ireny Bajerowej, Henryka Borka, Marii Honowskiej, Stanisława Karolaka, Bogusława Krei, Haliny Kurkowskiej, Henryka Misza, Ewy Ostrowskiej, Cezara Piernikarskiego, Krystyny Pisarkowej, Kazimierza Polańskiego, Józefa Reczka, Haliny Rybickiej-Nowackiej, Mieczysława Szymczaka, Adama Weinsberga i Ludwika Zabrockiego.

W niniejszym zbiorze, zawierającym dwanaście artykułów, prezentujemy dokonania Teresy Friedelówny, Zbigniewa Gołąba, Leona Kaczmarka, Marii Kamińskiej, Mieczysława Karasia, Aliny Kowalskiej, Leszka Moszyńskiego, Franciszka Peplowskiego, Stanisława Rosponda, Kazimierza Rymuta, Wojciecha Ryszarda Rzepki i Andrzeja Witolda Sieczkowskiego. Učení ci reprezentowali kilka polskich ośrodków naukowych: gdański, katowicki, krakowski, lubelski, łódzki, poznański, toruński, warszawski i wrocławski. Większość wymienionych badaczy tworzyła w jednym ośrodku przez całe swoje życie, niektórzy z nich w dwóch (Leon Kaczmarek w Poznaniu i Lublinie, Leszek Moszyński w Toruniu i Gdańsku). Z kilkoma polskimi instytucjami naukowymi związany był Zbigniew Gołąb, uczony, który ponad połowę swojego twórczego życia pracował na uniwersytecie w Chicago.

Autorzy artykułów, uczniowie, koledzy i współpracownicy uczonych, którzy od nas odeszli, dobrze znający ich dorobek naukowy, przedstawiają w dużym skrócie niemałą część historii kilku dyscyplin polskiego językoznawstwa polonistycznego i sławistycznego ostatniego półwiecza, w szczególności onomastyki (Maria Kamińska, Stanisław Rospond, Kazimierz Rymut), dialektologii (Mieczysław Karaś), paleosławistyki (Teresa Friedelówna, Leszek Moszyński), gramatyki historycznej (Alina Kowalska, Wojciech Ryszard Rzepka). Prezentowane są ponadto osiągnięcia poszczególnych uczonych w zakresie logopedii (Leon Kaczmarek), leksykografii (Franciszek Peplowski), sławistyki (Andrzej Sieczkowski), teorii składni, bałkanologii i typologii języków (Zbigniew Gołąb).

Zebrane w tym tomie artykuły są merytorycznie i kompozycyjnie różnorodne. W jednych dominuje synteza osiągnięć naukowych uczonego, w innych charakterystyka jego osobowości na podstawie kontaktów osobistych.

Kolejność dwunastu artykułów składających się na niniejszy zbiór jest motywowana porządkiem alfabetycznym nazwisk uczonych, którym artykuły są poświęcone.

Maciej Grochowski

Zofia Zaron

J O A N N A K A M P E R - W A R E J K O

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

PROFESOR TERESA FRIEDELÓWNA JAKO BADACZ HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO

Profesor Teresa Friedelówna (1934–2011)¹ całe swoje prywatne i zawodowe życie związała z rodzinnym Toruniem². Tu też od września 1957 roku rozpoczęła pracę naukową i dydaktyczną w Katedrze Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika³. Choć w opisie dorobku Badaczki przywołuje się zazwyczaj dwa główne nurty badań historycznojęzykowych – paleoslawistykę i historię języka polskiego, to w tym miejscu chciałabym zatrzymać się dłużej na drugim z nich i przybliżyć problemy, którym Teresa Friedelówna poświęciła większość swoich prac naukowych (ponad czterdzieści). Ta część twórczości badawczej

¹ Po nagłej śmierci Profesor Teresy Friedelówny powstało kilka tekstów, w których wspomina się filologa, językoznawcę, nauczyciela i przyjaciela. Wszystkie napisano z potrzeby serca, by uczcić pamięć nie tylko wybitnej slawistki i dociekliwego badacza dawnych tekstów, ale przede wszystkim prawego i życzliwego człowieka i oddanego przyjaciela, por. Łapicz, 2012; Kallas, Szupryczyńska, 2012a i b; Smułkowa, 2012; Kamper-Warejko, 2011.

² Cennym doświadczeniem były wyjazdy na zagraniczne stypendia. Trzymiesięczny pobyt w Rzymie (listopad 1985 – styczeń 1986) i przeprowadzona w Bibliotece Watykańskiej kwerenda zaowocowały zapoznaniem się z niedostępnymi tekstami paleografii słowiańskiej, a częste wyjazdy do Wilna, w tym roczny pobyt (1991–92), i systematyczny kontakt z tamtejszą polonistyką, wpisał się w zainteresowania prof. Friedelówny polszczyzną północnokresową i wileńską. Inspiracji tych badań doszukiwać się też można w zainteresowaniu historią toruńskiej Uczelni, którą współtworzyło wielu wilnian i lwowian, wśród których byli również Mistrzowie oraz Przyjaciele Pani Profesor. Poświęcone tej problematyce referaty i artykuły łączą w sobie wszechstronną wiedzę Autorki na temat języka, dialektów, stylistyki i historii (np. Friedel, 1994, 1995, 1996, 1999, 2003 i nieopublikowany tekst pt. *Królowa Polski, a Litewska Księżna...*).

³ Po latach objęła funkcję kierownika Zakładu Języków Słowiańskich Instytutu Filologii Polskiej, a ostatecznie – po przemianach struktur – została kierownikiem Zakładu Historii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego, którym kierowała do odejścia na emeryturę w 2004 r. Na macierzystej Uczelni zdobyła wszystkie stopnie naukowe: stopień doktora nauk humanistycznych (20.04.1966), doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie filologii słowiańskiej (9.06.1975) oraz tytuł naukowy profesora we wrześniu 1992 roku.

Teresy Friedelówny stała się bowiem wzorcem na początku mojej drogi zawodowej, ciągle pozostaje inspiracją i szkołą warsztatu metodologicznego. Wydaje się też, że Jej dorobek uprawnia do stwierdzenia, że toruńska lingwistka była przede wszystkim historykiem języka polskiego i filologiem.

Nie można jednak nie wspomnieć o osiągnięciach i wkładzie w rozwój paleoslawistyki – problematyce, która do końca pozostawała w polu badawczym Teresy Friedelówny. O umiejętności dostrzegania problemu i dokonywania trafnych wyborów tematu niech świadczą słowa Autorki ze wstępu do dysertacji, która stała się podstawą habilitacji:

Młodsze teksty cerkiewno-słowiańskie znajdują się w centrum uwagi współczesnej paleoslawistyki. Badanie bowiem tzw. redakcji uznaje się obecnie nie tylko za pożyteczne, ale za wręcz konieczne, bo umożliwiające właściwe poznanie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego (Friedel 1974: 7).

Zainteresowanie tekstami słowiańskimi znalazło wyraz w ich rzetelnej analizie filologicznej oraz językowej, co docenione zostało w środowisku slawistycznym. O wydany w prestiżowej serii Komitetu Słowianoznawstwa PAN, w cyklu „Monografie slawistyczne” opracowaniu *Ewangeliarza ławryszewskiego* (Friedel 1974), wybitni slawiści pisali:

Obecne studium [...] jest monografią pionierską (Przemysław Zwoliński), [...] cenne jako wzór i punkt odniesienia dla dalszych filologicznych badań tekstów staroruskich (Władysław Kuraszkiewicz), [...] przyczynia się w istotny sposób do lepszego poznania gramatyki historycznej języków wschodniosłowiańskich [...] (Leszek Moszyński)⁴.

Praca poświęcona tekstologicznej (opis paleograficzny zabytku, analiza typologiczna) i językowej (omówienie zjawisk fonetycznych i fleksyjnych oraz porównanie leksyki z klasycznymi, staro-cerkiewno-słowiańskimi tekstami ewangelijnymi) analizie najstarszego przechowywanego w Polsce w Muzeum Czartoryskich w Krakowie, pergaminowego rękopisu cerkiewnosłowiańskiego, wносиła do badań nad tym datowanym na przełom XIII i XIV wieku zabytkiem nowe fakty. Interpretacja wyników pozwalała na zweryfikowanie dotychczasowej hipotezy, dotyczącej pochodzenia tekstu i postawienie nowej, wiążącej zabytek z językowym podłożem halicko-wołyńskim. Napisane w tym nurcie liczne artykuły (ponad dwadzieścia) wyczerpująco i na szerokim tle charakteryzują dwa teksty, wspomniane już ewangeliarz i klasyczny zabytek – najstarszy słowiański przekład Psalmów Dawida, tłumaczony z greki przez Konstantyna i Metodego – *Psalterz Synajski*. Datowanemu na wiek XI kanonicznemu tekstowi Teresa Friedelówna poświęciła aż dwanaście

⁴ Przywołane fragmenty wypowiedzi pochodzą z recenzji dysertacji.

prac. Ten cykl artykułów (por. Friedel 2013: 331–555), tworzący monograficzny opis jednego z najbardziej archaicznych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich, obejmuje wnikliwą analizę pól leksykalnych (m.in. nazw zwierząt, roślin, części ciała zwierzęcego, imion Boga, biblijnej onomastyki i biblijnych archetypów, mikro-toponimii, wyznaczników czasu, słownictwa muzycznego), frazeologii oraz metod przekładu. Ukazała ona zdolności translatorskie braci sołuńskich, ich wpływ na sakralny język Słowian oraz – obok wierności przekładu – twórcze potraktowanie słowiańskiego tworzywa językowego. Wieloletnie formalne, semantyczne i porównawcze badania tego cennego kanonicznego zabytku i opublikowane wyniki niewątpliwie pozwalają uznać Autorkę za jednego z najlepszych znawców języka *Psałterza Synajskiego*. W tych publikacjach, podobnie jak w całej twórczości Profesor Teresy Friedelówny, szczególnie wartościowe są wnikliwe analizy leksyki.

W nurcie badań polszczyzny wyraźnie wykrystalizowały się dwa pola tematyczne: dialektologiczne i historycznojęzykowe. W obrębie pierwszego powstawały prace poświęcone polszczyźnie regionalnej – głównie toruńskiej, ale również polszczyźnie kresowej. Na początku drogi naukowej przyszła Pani Profesor zajęła się dialektologią (m.in. z inicjatywy Profesor Haliny Turskiej zbierała wraz z zespołem materiał gwarowy do planowanych prac, m.in. do *Atlasu gwarowego kujawsko-chełmińsko-dobrzyńskiego* oraz dla Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie Rady Ministrów; fonetykę gwary wsi Siemoni opisała w pracy magisterskiej) i przez lata powracała do tej problematyki, umiejętnie łącząc w tekstach różne ujęcia metodologiczne. Badanie żywej mowy mieszkańców regionu porzuciła z czasem na rzecz szukania dialektalnych śladów w dziełach literackich (np. Heleny Boguszewskiej, Marii Dąbrowskiej, Jerzego Harasymowicza, por. Friedel 1977, 1979, 1989). Obcowanie z literaturą piękną niejednokrotnie zresztą stawało się dla Teresy Friedelówny inspiracją do podejmowania tematów z pogranicza językoznawstwa i literaturoznawstwa. Oprócz prac poświęconych wnikliwym analizom stylistyczno-językowym, w których ujawniała się niezwykła erudycja Autorki (np. utworów Adolfa Dygasińskiego, Marii Kaloty-Szymańskiej, Adama Mickiewicza, Jerzego Szaniawskiego, por. Friedel 1988, 1998, 2009), na marginesie głównych wątków badawczych powstały też szkice literackie publikowane na łamach „Przeglądu Artystyczno-Literackiego” (np. 1995 nr 9, 1996 nr 11, 1999 nr 10, 2000 nr 4).

Na rozwój naukowy Teresy Friedelówny i wybór głównej drogi badawczej – opisu dawnej polszczyzny i analizy języka pisarzy wpłynęły zapewne zdobyte wcześniej doświadczenia prowadzonych badań dialektologicznych i współtworzenia bogatej bazy materiałowej dla historycznych badań nad polskim słownictwem